
**MOSTAR:
MEĐUNARODNA
INTERVENCIJA
U PODELJENOM
BOSANSKOM GRADU,
1994-2001.**

SUMANTRA BOSE

S engleskog preveo Aleksa Golijanin

Godine 1991, Mostar je, kao istorijska prestonica Hercegovine, bio jedan od onih jugoslovenskih gradova u kojima su vladali duh kosmopolitizma i nacionalna raznolikost. Smešten između prelepih i krševitih hercegovačkih planina i rasprostrtna na obe obale smaragdno-zelene Neretve, grad je imao 76.000 stanovnika, od kojih su 34% bili Muslimani, 29% Hrvati i 19% Srbi, sa 18% stanovnika koji su se čak i u sumrak Jugoslavije izjašnjavali kao Jugosloveni. Opština Mostar, zajedno sa selima u gradskom zaleđu, imala je 126.000 stanovnika: 35% Muslimana, 34% Hrvata, 20% Srba i 11% Jugoslovena. Gradski karakter Mostara bio je mozaik južnoslovenskih, otomanskih, austrougarskih i mediteranskih uticaja; mikrokosmos hibridnog bosanskog i jugoslovenskog nasleđa.

Tri godine kasnije Mostar leži u ruševinama. Najveći deo gradskog jezgra, Stari grad i naselja na istočnoj obali Neretve pretvoreni su u ruševine. Čuveni simbol grada, otomanski most iz XVI veka, koji se izvijao preko kanjona Neretve (Stari most), više ne postoji. Najveći deo srpske populacije pobegao je ili bio proteran 1992. godine. Kada su u martu 1994. prestale borbe između hrvatskih i muslimanskih snaga, Mostar je već bio de facto nacionalno (nacionalistički) podeljen. Najveći deo zapadne obale, sa najviše društvenih stambenih resursa, javnih službi i civilnih institucija bio je u rukama Hrvatskog vijeća obrane (HVO) i lokalne Hrvatske demokratske zajednice (HDZ). Muslimanska Armija BiH zadržala je ruševine na manjoj, istočnoj obali, i tanak pojas zapadne obale Neretve, koji je za vreme sukoba bio linija fronta, izložena stalnom bombardovanju hrvatskih snaga. U enklavi na muslimanskoj teritoriji ostalo je svega nekoliko desetina Hrvata (od nekih 6.000 koliko ih je bilo pre rata), dok je sa teritorije pod kontrolom HVO-HDZ bilo proterano 85% od približno 15.000 Muslimana. Najveći deo ljud-

skog potencijala Mostara – visokoobrazovani profesionalci, stručnjaci iz različitih oblasti, inteligencija – napustio je uništeni, podeljeni grad, tražeći utočište i novi život u inostranstvu. Na njihovo mesto došlo je nekoliko hiljada interno raseljenih osoba iz seoskih oblasti i manjih gradova; Muslimani iz istočne Hercegovine (koja je bila pod kontrolom Srba) i iz zapadne, centralne, i južne Hercegovine (koju su kontrolisali Hrvati), kao i Hrvati iz centralne Bosne iz oblasti poput Jablanice i Konjica, severno od Mostara (koje su bile pod kontrolom Muslimana).

92 Od trenutka potpisivanja Vašingtonskog sporazuma u martu 1994, kada je formirana “Muslimansko-hrvatska federacija” (zvanično, “Federacija Bosne i Hercegovine” ili FBiH), međunarodna zajednica je na reintegraciju Mostara gledala kao na ključni indikator održivosti te krhke države. Posle Dejtonskog mirovnog sporazuma, iz novembra–decembra 1995, stanje u Mostaru je bilo uzimano za meru posleratne stabilizacije i razvoj minimalnog okvira zajedničke države BiH. Mostar je tako postao predmet posebne pažnje, nadzora i angažmana međunarodne zajednice. U periodu od jula 1994. do januara 1997. godine, grad se nalazio pod upravom Administracije Evropske unije za Mostar (EUAM). Nakon isteka mandata EUAM-a, zadatak nadzora rekonstrukcije i reintegracije Mostara preuzeo je konzorcijum međunarodnih agencija koji je ušao u Bosnu posle potpisivanja Dejtonskog sporazuma – Međunarodne

policijske snage pod nadzorom UN (IPTF), zadužene za nadgledanje, obuku i restrukturiranje policije; Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju (OSCE), odgovorna za donošenje izbornih pravila, organizovanje izbora i izvorne demokratske inicijative; Visoki komesarijat UN za izbeglice (UNHCR) i poseban Tim za obnovu i povratak (RRTF), odgovoran za promociju povratka izbeglica i raseljenih lica; Snage za održavanje stabilnosti, predvođene NATO-m (SFOR), zadužene za opštu bezbednost i Kancelarija Visokog predstavnika – Jug (OHR-S), sa sedištem u Mostaru, zadužena za razvijanje strategije i koordinaciju rada civilnih agencija.

Ovo poglavlje se bavi istraživanjem dokumenata o intenzivnoj međunarodnoj aktivnosti u Mostaru između 1994. i 2001. godine. Na osnovu tog istraživanja i razmatranja učinka u Mostaru, moguće je povesti debatu o efikasnosti međunarodne intervencije u posleratnoj BiH kao celini.¹ Mostar je bio jedna od najvažnijih i najtežih tačaka međunarodno sponzorisanе izgradnje državnih institucija i demokratizacije u posleratnoj Bosni; ta tačka je sažeti mikrokosmos praktično svih problema nastalih nakon rata 1991–95. Mostar je, takođe, najrečitiji primer teških izazova s kojima su se suočili međunarodni činioци angažovani na izgradnji države i demokratizaciji u postdejtonskom periodu; taj grad bio je poprište složene međugre lokalnih i međunarodnih snaga koje su oblikovale bolnu, eksperimentalnu posle-

¹ Za detaljniji izveštaj o situaciji u Mostaru između 1994. i 2001. videti S. Bose, *Bosnia after Dayton: Nationalist Partition and International Intervention*, London: Hurst and New York: Oxford University Press, 2002, treće poglavlje.

ratnu tranziciju BiH u kontekstu dubokih nacionalnih razdora, institucionalne nestabilnosti i hronične društvene krize. Razvoj Mostara pod međunarodnom upravom, od sukoba masovnih razmera iz 1994. do kraja 2001. godine, isto tako rečito govori da na postjugoslovensku budućnost Bosne ne treba gledati u okvirima konvencionalne, oštre suprotnosti između “integracije” i “podele”. Umesto toga, tvrdim da je prelazak Mostara i Bosne u njihovu postjugoslovensku budućnost otvoren i dugotrajan, relativno fluidan i dinamičan proces. Na veliko razočarenje vatrenih zagovornika integracije i tvrdokornih pristalica podele, tranzicija po svemu sudeći ne vodi ka jedinstvenoj, nedvosmislenoj budućnosti – kao što bi to oni voleli – već ka složenijoj, dvosmislenoj budućnosti sačinjenoj od hibridnih elemenata i konkurentskih uticaja.

UZAK MOST

Značajno međunarodno prisustvo pomoglo je da se u Mostaru ostvare konkretni rezultati. Tako je, na primer, EUAM obezbedila donatorsku pomoć od 300 miliona maraka za obnovu grada i dodatni novac od zapadnih, islamskih i azijskih vlada, kao i od nevladinih organizacija, koje su došle u Mostar od završetka rata. Zahvaljujući toj pomoći, sistemi za snabdevanje vodom, električnom energijom, gasom, kao i telefonske usluge, bili su prilično brzo obnovljeni, iako kroz dva odvojena sistema. Ponovo su otvorene škole i bolnice, opet po odvojenim osnovama. Zgrade oštećene u ratu, uglavnom iz muslimanskog dela grada i duž nekadašnje linije fronta, mukotrпно su obnavljane, iako je jedan deo gradskog jezgra ostao u ruševinama. Došlo je i

do delimičnog obnavljanja nekih delova uslužnog sektora, kao što su restorani, kafei, noćni klubovi, prodavnice luksuzne odeće i nakita, frizerski saloni, koji su počeli da niču širom grada. Stari grad je povratio deo svog šarma, iako bez Starog mosta više ništa neće moći da bude kao pre.

Dve mere koje je međunarodna zajednica polovinom 1998. sprovela na celoj teritoriji BiH vremenom su vidno ublažile tvrdi liniju podele koja je zadesila Mostar. Prva mera bila je uvođenje jedinstvenih registracionih tablica za sva vozila iz BiH, umesto tablica sa različitim simbolima i amblemima, koje su odmah otkrivale nacionalni identitet vlasnika. U trenutku kada je ta mera proglašena za obaveznu, u Mostaru je vladala napetost i bila vrlo ograničena sloboda kretanja između dve zone. Do 2000. godine sloboda kretanja za motorna vozila postala je pravilo, iako je i dalje postojalo samograničeno kretanje pešaka. Glavna svrha novih registracionih tablica bila je da se intenzivira saobraćaj između Federacije i drugog entiteta BiH, Republike Srpske (RS); mera je uticala i na faktičko smešavanje unutarentitetskih granica, poput onih u Mostaru. Između zapadne i istočne obale danas postoje tri mosta za automobilski saobraćaj; pored toga, tu je i nekoliko pešačkih mostova, uključujući i privremenu pontonsku konstrukciju na mestu Starog mosta. Drugi korak, takođe iz sredine 1998, bio je uvođenje zajedničke bosanske valute – “konvertibilne marke” (KM), sa odnosom 1:1 prema nemačkoj – jedine legalne valute u celoj zemlji pod pokroviteljstvom međunarodno vođene Centralne banke BiH. Nakon početnog otpora, KM je počela da se prihvata u piljarnicama, me-

sarama, maloprodajnim objektima, kafeima, restoranima i hotelima u zapadnom Mostaru. Danas je KM skoro sasvim istisnula kunu, hrvatsku valutu, u pretežno hrvatskim distriktima, kao što je i u RS postepeno zamenila jugoslovenski dinar.

94 Stvaranje jedinstvenog monetarnog prostora, skoro potpuna sloboda kretanja i značajna obnova infrastrukture, postrojenja i zgrada oštećenih u ratu, u Mostaru i BiH kao celini, bili su omogućeni zahvaljujući ogromnim i dugotrajnim međunarodnim mirovnim naporima. Ipak, ukupan učinak međunarodne intervencije u Mostaru obeležavaju frustracija, sporo napredovanje, žilav otpor lokalnih moćnika (posebno s hrvatske strane), čak i potpuni neuspesi u ostvarivanju nekih ciljeva. Posle više od sedam godina intenzivnog međunarodnog prisustva, politički odnosi između Muslimana i Hrvata u Mostaru i dalje su veoma polarizovani, a policijska služba je samo naizgled integrisana. Ostaci predratne ekonomije efikasno su podeljeni; to je slučaj i sa ključnim infrastrukturnim sistemima, kao što su telekomunikacije, vodosnabdevanje, javni zdravstveni sistem i hidroelektrane iz okoline grada. Gradski obrazovni sistem je podeljen na dve zasebne sfere. Kulturne aktivnosti se odvijaju u odvojenim hrvatskim i muslimanskim prostorima, a širom grada uočavaju se simboli koji označavaju "hrvatsku" i "muslimansku" teritoriju. Ukratko, skoro sve institucije i službe u Mostaru su duplirane, što stvara neku vrstu segmentiranog, paralelnog režima koji se opire naporima međunarodnih predstavnika zaduženih za sprovođenje mirovnog procesa. Kontinuirano podvajanje mostarskog društva i

politike daje mnogo povoda za napade na učinak međunarodne zajednice. Ali, međunarodna intervencija je postepeno uspela da preko Neretve podigne uzak most koji je u velikoj meri sprečio inače neizbežan ishod – potpunu podelu. Neuspeh međunarodnog angažmana u postizanju dramatičnog napretka ne može da posluži kao povod za osudu međunarodne uloge, već pre ukazuje na specifična ograničenja u efektima masivne, produžene međunarodne intervencije u kontekstu veoma duboko podeljenog društva. Međunarodno iskustvo u Mostaru potvrđuje argumentaciju iz moje knjige *Bosna posle Dejtona* (2002), da će postepeni, rastući pristup i relativno skromno definisani ciljevi na kraju ostaviti najnespornije i najkorsnije nasleđe za same Bosance, na osnovu kojeg će oni, u saradnji sa ostalim državama-naslednicama Jugoslavije, graditi budućnost. Najrealističnija i najpravednija međunarodna politika trebalo bi da odoli polarizovanim ekstremima kao što je podrška nepopularnoj, prisilnoj integraciji (koja neće uspeti) ili pasivno tolerisanje šovinističkih sklonosti ka podeli i segregaciji; ona treba da promovise treći put, nužno siv, kojim će se vešto probijati između ovih ekstrema i drugih velikih iskušenja. Pomoć u obnovi mostova – makar i krhkih – preko ponora koje je rat produbio i učinio skoro nepremostivim, prikladna je metafora za taj sofisticirani, dozirani pristup.

POVRATAK IZBEGLICA I INTERNO RASELJENIH LICA: ODLUČUJUĆI FAKTORI

Multinacionalno društveno tkivo Bosne nepovratno je pokidano. Najveći broj Bosanaca,

iz sve tri zajednice, danas živi u oblastima kojima snažno dominiraju njihove nacionalne grupe. Između 1. januara 1996. i 30. septembra 2001. godine u Bosni je bilo približno 245.000 povratnika iz redova “manjina”; tu se misli na povratak izbeglica i interno raseljenih lica u njihove domove u oblastima kojima sada, demografski i politički, dominiraju druge zajednice. Od tog broja, približno polovina – 124.000 lica – vratila se između 2000. i 2001. godine (period u kojem je zabeležen i prvi značajniji povratak Muslimana u RS). Tako se do 2001. godine, na inače homogenizovanoj mapi BiH, pojavila serija manjinskih *enklava*. Povratak manjina, čak i većih razmera – što nije slučaj u BiH, osim na određenim lokalitetima, kao što je povratak 20.000 Srba u Sarajevo između januara 2000. i septembra 2001 – sam po sebi nije dovoljan za obnovu multinacionalnog društva i uprave u suštinskom smislu. Ipak, povratak manjina – u što većoj meri – predstavlja suštinsku osnovu za svaku delotvornu strategiju reintegracije ili čak za mnogo praktičnije i mudrije opcije za rad na obnovi porušenih mostova.

Broj povratnika iz manjinskih grupa u Bosni značajno je porastao tek 2000. godine, kada je zabeleženo preko 67.000 takvih povratnika, što je bio veliki napredak u odnosu na prethodne dve godine, kada se taj broj kretao oko 40.000. Pre 2000. godine broj muslimanskih povratnika u delove Mostara pod hrvatskom kontrolom iznosio je par stotina, ali čak je i to bilo delimično poništeno činjenicom da je više

Muslimana bilo nasilno iseljeno iz zapadnog Mostara posle rata (posebno 1996–97). Povratak raseljenih Hrvata u distrikte pod muslimanskom kontrolom bio je još manji, što je delom i posledica svesnog nastojanja lokalnog i regionalnog HDZ-a da zapečati permanentnu teritorijalnu podelu. Zabeležen je i povratak Srba u oba dela grada – Srbi su marginalizovana zajednica koja sada u Mostaru ne pretila nikome – ali je broj povratnika vrlo skroman. Tokom 2000. godine Mostar je odudarao od trenda povećanog povratka manjina u mnogim delovima BiH. Svega 90 Muslimana se vratilo u zapadni Mostar, 37 Hrvata u istočni Mostar (povratak Srba bio je nešto veći: 103 u zapadni, i 127 u istočni Mostar). Problem je prevazilazio snagu Mostara. Podeljeni grad se nalazi u središtu najpodeljenijeg i najpolarizovanijeg kantona u okviru Muslimansko-Hrvatske Federacije – Kantona 7, Hercegovina-Neretva – čije su severne opštine (Konjic, Jablanica) pretežno muslimanske, a južne opštine (Čapljina, Stolic, Ravno, Neum i distrikt Prozor, zatučen u severozapadni ugao kantona prema centralnoj Bosni) pretežno hrvatske.

Ali, 2001. godine počinje dramatično ubrzanje tempa povratka manjina u Mostar, što je grad približilo trendu koji je važio za BiH kao celinu. Naspram skoro 57.000 povratnika zabeleženih u BiH kao celini, u prvih devet meseci 2001, u zapadni Mostar se vratilo 1.477 Muslimana (Bošnjaka), kao i 962 Srba; uglavnom iz Nevesinja, obližnjeg grada u RS, istočno od Mostara.² To su značajne brojke za grad

2 Zvanični naziv za muslimansku populaciju BiH je Bošnjaci. U ovom poglavlju sam, radi veće doslednosti, uglavnom koristio manje zvaničan i mnogo rašireniji naziv Muslimani.

96 srednje veličine, naročito u poređenju sa 2000. ili ranijim godinama. Odgovarajuće brojke za istočni Mostar su nešto skromnije – 231 Hrvat i 311 Srba – ali ne i beznačajne, pošto je istočni Mostar manje urbanizovan i mnogo manje naseljen nego zapadni.³ Odlučujući faktor za poboljšanje situacije bilo je obnovljeno nastojanje međunarodne zajednice – kojom je u periodu od 1999. do 2002. godine rukovodio glavni supervizor za BiH, Wolfgang Petrič – na strogoj primeni zakona o vlasništvu. Reč je o zakonu koji je previđao kazne za ilegalne upade i otuđivanje imovine zakonskih vlasnika i stanara, i ta strategija je omogućila nagli porast povratka manjina ne samo u Mostar, već i u druge gradove, kao što su Sarajevo i Banja Luka. U Mostaru je taj proces olakšala odluka Visokog predstavnika da krajem 1999. smeni nekooperativnog gradonačelnika hrvatskog dela grada i rukovodioca stambenog fonda u opštinskom distriktu Mostar-jugozapad, urbanom jezgru Mostara, sa najviše stanova u javnom vlasništvu. Mnogo optimističniji scenario za povratak manjina u Mostar, koji se odvijao 2001, pokazuje da čak ni taj, duboko podeljeni i polarizovani grad nije zamrznut u vremenu, kao što je ponekad izgledalo. Povratak se nastavio sve jačim tempom i tokom 2002, a do 30. septembra 2002. ukupan broj povratka manjina u BiH iznosio je 368.000. U prvih devet meseci 2002, u zapadni Mostar se vratilo 2.059 Bošnjaka i 1.267

Srba, dok se u istočni Mostar vratilo 1.109 Srba i 1.020 Hrvata.⁴ Ipak, pokazalo se da je mnogo teže prevazići ratno nasleđe nepoverenja i podela koje obeležavaju skoro sve aspekte života u tom prestrašenom gradu.

POLITIKA:

ISTRAJNOST POLARIZACIJE

Prvi izbori u Bosni posle Dejtona bili su lokalni izbori u Mostaru, održani pod nadzorom EUAM i IFOR (Snaga za primenu Mirovnog sporazuma, prethodnica SFOR), krajem juna 1996, koji su prethodili prvim posleratnim opštini, entitetskim i kantonalnim izborima u BiH. Iako je u Mostaru do sredine 1996. već dve godine vladao mir, izborno telo se prosto sleglo duž nacionalne (nacionalističke) linije podela. Lista koju je predvodila (muslimanska) Stranka demokratske akcije (SDA) osvojila je 28.505 glasova (49%), a lista HDZ 26.680 glasova (46%). Neutralna lista, sa Socijaldemokratskom partijom (SDP-BiH) i nekim manjim grupama, osvojila je 1.937 glasova ili 3,5%. Novi gradski savet bio je mrtvorodjenje; od ukupno 37 izabranih članova 21 je bio iz koalicije SDA (uključujući i pet Srba), a 16 iz HDZ-a. Za vreme važenja Privremenog statuta grada Mostara, koji je donela EUAM u februaru 1996, i nakon opsežnih konsultacija i pregovora sa vodećim političkim ličnostima iz SDA i HDZ-a (Safet Oručević, odnosno Mijo Brajković), predratna opština Mostar je bila pode-

3 UNHCR, *Registered Minority Returns from January 1, 2001 to September 30, 2001 in Bosnia & Herzegovina*, Sarajevo: UNHCR Statistics Unit, November 2001.

4 UNHCR, *Registered Minority Returns from January 1, 2002 to September 30, 2002 in Bosnia & Herzegovina*, Sarajevo: UNHCR Statistics Unit, November 2002.

ljena na šest opštinskih distrikta; tri su kontrolisali Hrvati (Mostar-jugozapad, Mostar-zapad i Mostar-jug) a tri su bili pod kontrolom Muslimana (Mostar-Stari grad, Mostar-sever i Mostar-jugoistok). Statut je sadržavao i odredbu o uspostavljanju i razvoju neutralne “centralne zone” u opustošenom gradskom centru (čemu su se snažno suprotstavljali Hrvati, što je na kraju dovelo do ostavke rukovodioca EUAM-a, Hansa Košnika, u martu 1996). Pored gradskog saveta i vlade, istovremeno je bilo izabrano i šest opštinskih saveta. Sve do sredine 1997. HDZ je u tri opštine sa hrvatskom većinom blokirao formiranje vlada. U tom periodu zastoja, došlo je do eskalacije nasilnog iseljavanja preostalih Muslimana u zapadnom Mostaru; u februaru 1997. izbio je veliki sukob hrvatske policije i nasilnika sa grupom muslimanskih građana na groblju u Liskoj ulici, usred hrvatskog sektora, u kojem je nastradao jedan Musliman. Brzo se pokazalo da su očekivanja međunarodnih zvaničnika da će u postizbornoj fazi doći do brzog napretka u normalizaciji i ponovnom ujedinjenju Mostara bila samo pusti snovi.

Drugi gradski i opštinski izbori u Mostaru, u organizaciji i pod nadzorom OSCE, održani su u septembru 1997, zajedno sa prvim lokalnim izborima na celoj teritoriji BiH. Ishod glasanja u Mostaru je suštinski ponovio rezultate iz 1996. Safet Oručević iz SDA je postao gradonačelnik, zadužen za manje-više irelevantnu zajedničku gradsku administraciju, smenjujući se na toj poziciji sa Ivanom Prskalom iz HDZ-a; Prskalo je bio gradonačelnik 1996–97, a Oručević njegov zamenik. Pored toga, bilo je izabrano šest opštinskih veća sa po 25 članova, što je značilo i šest opštinskih vlada. Na osnovu me-

đunarodno ustanovljenih pravila, svaki od tih šest opštinskih režima imao je u svojoj strukturi mehanizme za podelu vlasti. U tri hrvatska distrikta Muslimanima je bilo garantovano učešće u izvršnim funkcijama lokalne vlasti, i obrnuto. Na primer, bilo je propisano da u hrvatskoj opštini gradonačelnik bude Hrvat, zadužen za svakodnevnu administraciju i odgovoran za pitanje izbeglica, a njegov zamenik Musliman – dok je, u opštinama pod kontrolom Muslimana primenjivano obrnuto pravilo.

Namera koja je stajala iza ovog plana bila je nesporna, ali najprizemnija mostarska stvarnost radila je protiv njegovih ciljeva. Deset meseci nakon izbora, u julu 1998, saznao sam da Marko Rožić, hrvatski zamenik gradonačelnika distrikta Stari grad – koji pokriva najveći deo istočne obale, ali se pruža i duž tankog pojasa zapadne obale pod muslimanskom kontrolom – nije nijednom zakoračio u svoju kancelariju, prosto zato što se ona nalazila na “muslimanskoj” teritoriji. U junu iste godine, Mustafa Škoro, muslimanski zamenik gradonačelnika Mostara-jugozapad, opštine pod kontrolom tvrdokornih Hrvata, i sam raseljeno lice, odlučio je da obnovi svoju oštećenu kuću, koja se nalazi u tom distriktu, s namerom da se tu i vrati. Noć nakon početka radova, druga muslimanska kuća u blizini njegove bila je dignuta u vazduh i opustošena, kao očigledno upozorenje da svoje odgovornosti – ili svoja prava – ne bi trebalo da uzima zdravo za gotovo. Nakon tog incidenta njegov povratak bio je odložen na neodređeno vreme. Teškoće u operacionalizaciji aranžmana za podelu vlasti, i usaglašeno upravljanje različitim zajednicama u Mostaru simptomatični su za probleme na koje se nailazilo pri stvaranju kon-

socijalnog i konfederativnog institucionalnog modela postdejtonske BiH.

Međunarodna zajednica je pokušala da podstakne međunacionalnu integraciju uz pomoć još jedne tehnike koja se preporučuje u slučaju podeljenih društava – primenom izbornog sistema sa specifičnim pravilima i regulacijom. Na gradskim i opštinskim izborima u Mostaru bio je primenjen proporcionalni sistem zasnovan na partijskim (ili koalicionim) listama, isto kao i na izborima za zakonodavna tela na svim nivoima u BiH, u skladu sa Dejtonskim sporazumom, a mandati (mesta) su bili raspodeljeni na osnovu formule poznate kao “Sainte-Lague” metod. Na lokalnim izborima u BiH, u aprilu 2000, taj sistem je modifikovan uvođenjem odredbi o “otvorenim listama”, zahvaljujući kojima su glasači mogli da se opredele za pojedinačne kandidate sa liste, umesto da glasaju za listu u celini. Otvorene liste bile su primenjene i na opštim izborima održanim u novembru 2000. godine da bi zatim bile i trajno institucionalizovane kroz Izborni zakon usvojen u avgustu 2001.

U Mostaru je taj sistem prošao kroz dalju, specifičnu regulaciju. Mesta u gradskom i opštinskim savetima, u periodu između 1996. i 2000. bila su unapred raspodeljena po nacionalnom kriterijumu. Tako je trideset mesta u gradskom savetu trebalo da zauzme deset Bošnjaka, deset Hrvata i deset “ostalih”. Osamnaest članova je bilo izabrano u opštinama (po tri iz svake), a ostalih dvanaest sa lista na nivou celog grada. Član 56 Privremenog statuta Mostara takođe je predviđao da mesta u opštinskim savetima (po 25) budu raspodeljena po nacionalnoj pripadnosti:

Tabela I: Raspodela mesta u mostarskim opštinskim savetima:

Opština	Hrvati	Bošnjaci	Ostali
Mostar-sever	4	11	10
Mostar-Stari grad	4	12	9
Mostar-jugoistok	3	19	3
Mostar-jug	12	6	7
Mostar-jugozapad	12	6	7
Mostar-zapad	10	6	9

Ta formula za dodeljivanje mesta na osnovu nacionalnosti trebalo je da obezbedi ne samo to da Bošnjaci, Hrvati i ostali (praktično: Srbi) budu jednako zastupljeni u gradskom veću, već i da nijedna zajednica nema unapred osiguranu većinu u bilo kojem opštinskom veću, osim u slabo naseljenoj opštini Mostar-jugoistok.

Očigledan cilj ovakvog izbornog sistema bio je da sve tri grupe, koje su činile multietnički mozaik Mostara do 1992. godine, budu zastupljene u opštinskim i gradskim institucijama. Ipak, postojala je još jedna, manje očigledna svrha. Naime, mesta u opštinskim većima bila su dodeljivana partijama (i koalicionim listama) najpre po “Sainte-Lague” metodu. Ali, čim bi kvota za neku nacionalnu grupu bila ispunjena, bio bi biran sledeći kandidat sa iste liste jedne ili druge grupe. Ako na partijskoj listi ne bi bilo odgovarajućeg kandidata, mesto bi automatski dobijala druga partija, počevši od liste sa drugim najvećim količnikom koja takvog kandidata ima. Ako ga nema, mesto ostaje nepopunjeno. Ista procedura je prime-

njivana za popunjavanje mesta u gradskom veću sa dvanaest kandidata izabranih na gradskom nivou, a posle dodeljenih osamnaest mesta u opštinskim većima. Mesta su dodeljivana jedno po jedno: najpre se dodeljuje mesto 1 za svaki distrikt, zatim mesto 2, pa mesto 3. Ako u nekom krugu jedna nacionalna zajednica ostvari svoj maksimum od deset mesta u savetu, mesto se daje sledećem kandidatu sa iste liste koja pripada jednoj od dve grupe, koje još nisu ispunile svoje kvote. Ako ta partija ili koalicija nema pogodnog kandidata na svojoj listi, mesto se daje partiji ili koaliciji koja u sledećem deljenju ima takvog kandidata. Ako neko mesto ne može da bude popunjeno nakon ponovljene primene ove metode, ono ostaje prazno. Ovaj izborni regulativni okvir podstiče prožimanje nacionalnih granica međunacionalnom politikom, utoliko što jasno favorizuje partije i kandidate na "mešovitim" listama. Kao takav, sistem pruža dodatni podsticaj najvažnijim političkim činocima da u svoju politiku unesu makar neke multinacionalne elemente.

Izborni sistem garantuje najneprivilegovanijoj i najmarginalnijoj od sve tri mostarske zajednice – Srbima, onima koji su ostali ili počeli da se vraćaju u grad – da u određenoj meri budu zastupljeni u gradskom i opštinskim savetima, što drugačije ne bi bilo moguće. Sistem takođe favorizuje izgled malih partija unutar sva tri bloka za osvajanje mesta u savetima. Ipak, ovaj sistem nije dao željene rezultate u promociji suštinske multinacionalne politike u Mostaru i to iz nekoliko razloga.

Prvi razlog je taj što u Mostaru, kao i u celoj BiH, nema jedne ili više značajnijih partija sa nacionalno mešovitom podrškom koje bi isko-

ristile pomenute prednosti. Na primer, na gradskim izborima za dvanaest mesta u gradskom savetu, u aprilu 2000. godine koalicija muslimanskih partija (SDA i Partija BiH ili SBiH) osvojila je 42% glasova, a HDZ 37%. Drugim rečima, četiri od pet glasova otišlo je ili muslimanskim ili hrvatskim partijama. SDP, jedina velika partija sa međunacionalnom orijentacijom u BiH – iako ne i sa nacionalno mešovitom bazom, jer nju uglavnom čine urbani Muslimani, obično ateisti i obrazovaniji – osvojila je svega 13% glasova. Nacionalno segmentirani karakter partijskog sistema i dominacija pokrajinskih ili sektaških partija različitih profila oštro ograničava integrativni uticaj izbornog sistema u Mostaru i celoj BiH.

Drugi razlog je što su nacionalne partije obično uspevale da prozru namere posebno osmišljenog izbornog okvira i da na odgovarajući način modifikuju svoje taktike. I SDA i pogotovo HDZ su to uradile u Mostaru. Tako je u ključnom opštinskom distriktu Mostar-jugo-zapad, gde su Hrvati imali pravo na samo dvanaest mesta, HDZ ostvarila većinsku kontrolu na izborima 2000. godine, osvojivši petnaest mesta jer su na svojoj listi imali i nekoliko Srba. Isto se dogodilo i u Mostaru-zapad i Mostaru-jug, u izbornim jedinicama u kojima su Hrvati imali pravo na najviše dvanaest mesta, gde je HDZ odnela spektakularnu pobedu osvojivši devetnaest mesta sa listom na kojoj su bila najmanje tri Muslimana i nekoliko Srba. Za hercegovački HDZ teško se može reći da zastupa interese muslimanskog ili srpskog izbornog tela. To je bio samo taktički izbor kandidata iznuđen izbornim pravilima, koji nije suštinski izmenio dinamiku moći u lokalnoj politici zasnovanoj na

etničkom principu. Slično tome, u svakoj od tri opštine sa muslimanskom većinom lista SDA/SBiH osvojila je većinu mesta, iako je SDP prošla dobro u opštini Stari grad, osvojivši najviše mesta rezervisanih za nemuslimane. Od trideset mesta u gradskom savetu, muslimanska nacionalistička koalicija je osvojila šesnaest, HDZ jedanaest, a SDP tri mesta. U celini gledano, slučaj Mostara je tipičan primer za ograničenje integrativnog potencijala izborne regulacije u BiH.⁵ Pored toga, kao i drugde u Bosni, veliki deo lokalne vlasti se vrši preko neformalnih kanala. U istočnom Mostaru, stvarnu vlast ima moćnik iz senke Safet Oručević, dok u zapadnom Mostaru vlast drži neslavna oligarhija oslonjena na paramilitarnu HVO i/ili Hercegovačku banku, finansijski centar najtvrdokornijih Hrvata, koja se našla na meti međunarodne kaznene akcije 2001. godine. O njoj se ponekad govori kao o "frakciji Široki Brijeg", po gradu koji je sinonim za hrvatsku ekstremističku politiku i organizovani kriminal, koji je smešten u zapadnoj okolini Mostara i u kojem je rođen i ozloglašeni Tuđmanov ministar odbrane Gojko Šušak.

Kao što je već rečeno, teška situacija u Mostaru posledica je njegovog položaja u središtu najpodeljenijeg i najpolarizovanijeg kantona u Muslimansko-hrvatskoj Federaciji, Hercego-

na-Neretva. (U drugom dvonacionalnom kantonu, Centralna Bosna, koji kao i Hercegovina-Neretva ima poseban režim podele vlasti, situacija je posle rata bila relativno bolja, a zabeležen je mnogo veći broj povratnika.) Taj kanton je najvažniji nivo vlasti u okviru FBiH, a njegove institucije imaju jurisdikciju u odlučivanju i delovanju po mnogim pitanjima.⁶ Na opštim izborima u septembru 1998, HDZ-BiH je osvojila 49,5% glasova u kantonu; dve godine kasnije, u novembru 2000. osvojila je 48,2%. Ako se tom rezultatu dodaju i glasovi koje su osvojile manje desničarske hrvatske partije, tvrda hrvatska politika je izbor tanke većine kantonalnog izbornog tela. U jesen 1998. najveće muslimanske partije su u tom kantonu osvojile 43% glasova, od čega 4/5 koalicija SDA-SBiH. Krajem 2000. godine muslimanske partije su osvojile približno isti procenat glasova, ovog puta ravnomernije raspoređenih između SDA, SDP i SBiH (tim redosledom).⁷

Napori međunarodne zajednice, predvođene UN i regionalnim OHR, s ciljem stvaranja jedinstvenih policijskih snaga u Mostaru, nužno su se odvijali na nivou kantona kao celine. Kantonalno Ministarstvo unutrašnjih poslova (MUP) ima pod svojom jurisdikcijom trinaest policijskih stanica, njih šest se nalaze u

5 Videti Bose, *Bosnia after Dayton*, Chapter 5; tu je izložena iscrpna analiza ograničenja izborne integracije BiH, zajedno sa razmatranjem bosanskog slučaja u svetlu debate oko federalizma i federacije, podele vlasti i konsocijalizacije, i strukture i konfiguracije kompetitivnog partijskog sistema.

6 Za detaljan pregled i analizu složenih, višestruko isprepletanih ustavnih i institucionalnih struktura u postdejtonovskoj Bosni videti Bose, *Bosnia after Dayton*, drugo poglavlje.

7 Rezultati su dostupni na Internet sajtu OSCE-BiH: <<http://www.oscebih.org>> (podaci od 7. juna 2001).

Mostaru, po tri na svakoj strani, u odgovarajućim opštinskim distriktima. Od ostalih stanica, neke se nalaze u tvrdokornim hrvatskim oblastima (Stolac, Čapljina, Prozor), a neke u Jablanici i Konjicu, na većinski muslimanskoj teritoriji. Nakon nekoliko godina intenzivnih napora “internacionalaca”, sredinom 2000. godine konačno je došlo do “fizičke” umesto “funkcionalne” integracije MUP-a. Do tada su postojala dupla ministarstva unutrašnjih poslova, u bukvalnom, fizičkom smislu, sa hrvatskim ministarstvom u zapadnom delu grada, i bošnjačkim u muslimanskoj zoni. U budućnosti bi trebalo da se formira jedinstven štab Ministarstva za ceo Mostar, na “ničijoj zemlji”, u centralnoj gradskoj zoni. Do tada, fizička integracija znači da će se svi istražni poslovi, kao i rad odeljenja ministarstva za pravna pitanja, personal i administraciju, voditi zajednički iz Kamene zgrade na zapadnoj strani, dok će kancelarije ministarstva odeljenja uniformisane policije i finansijski sektor biti smešteni u zgradi UPFM u muslimanskom sektoru. U recipročnoj razmeni, 42 bošnjačka policajca i drugi službenici ministarstva prešli su u Kamenu zgradu – koju je Hrvatska kontraobaveštajna služba za BiH prethodno morala da napusti – a 109 Hrvata je prešlo u zgradu UPFM.

Takav, najveći prodor po mostarskim standardima, bio je samo jedan korak ka stvaranju istinski ujedinjene, multietničke policijske službe u gradu i regionu. Prema lokalnim izvorima iz UN, koje sam intervjuisao krajem 2000. godine između tri policijske stanice u zapadnom

Mostaru i tri u istočnom, nije bilo nikakve komunikacije i saradnje. Mnogi hrvatski policajci u gradu bili su ratni veterani iz HVO, dakle organizacije koja u lokalnoj politici deluje kao ultranacionalistička grupa za pritiske. Na uporno međunarodno insistiranje, šest stanica su prihvatile jednu radio-frekvenciju za hitne pozive, ali su zadržale odvojene frekvencije za ostale pozive. Stanice iz istočnog Mostara rutinski su obavljale autopsije i slale uzorke krvi i DNK na analizu u Sarajevo, dok su te iste poslove hrvatske stanice obavljale u Splitu, najbližem velikom hrvatskom gradu na dalmatinskoj obali. Zatvorske jedinice su takođe bile odvojene, pri čemu su Hrvati kontrolisali predratni gradski zatvor. U nekim stanicama u zapadnom Mostaru, a još češće u manjim gradovima pod hrvatskom kontrolom u tom regionu, bilo je uobičajeno naći “šahovnicu” (crveno-belo šahovsko polje, hrvatski nacionalni simbol i državni grb Hrvatske), oznake Herceg-Bosne (naziv hrvatske paradržave za vreme rata u BiH), partijsku literaturu HDZ-a, biste i slike Device Marije, portrete pokojnog hrvatskog predsednika Franje Tuđamana i ponekad mape Velike Hrvatske – što je u suprotnosti sa direktivama OHR da sve javne zgrade, uključujući i policijske stanice, mogu da nose samo simbole Federacije i oznake “neutralne i neprovokativne prirode”.

Ovo je bio odraz situacije u celom kantonu. Na kantonalnom nivou, Bošnjaci su se obraćali bošnjačkom zameniku ministra, a Hrvati hrvatskom ministru unutrašnjih poslova, naglašavajući tako odvojene linije komandovanja i odgo-

8 M. Behram, “Mostar divided over trials”, *Balkan Crisis Reports*, 220, 21 February 2001. Na HTTP: <www.iwpr.net> (izdanje od 20. novembra 2002).

vornosti. (Imenovanje ministara i njihovih zamenika po nacionalnom kriterijumu jeste obaveza koja proističe iz Ustava Federacije, posebno u dvonacionalnim kantonima.) Godine 2000. postojali su i odvojeni ministarski budžeti: 18 miliona maraka za bogatiju hrvatsku stranu, i 8 miliona za bošnjačku – uprkos delimičnoj integraciji računa ostvarenoj uz međunarodno posredovanje. U svakoj policijskoj stanici poziciju zamenika komandira je zauzima pripadnik manjinske grupe, u skladu sa međunarodno ustanovljenim pravilima. Prema internoj dokumentaciji UN koja mi je bila stavljena na uvid, kontrola izvršena 1999–2000. pokazala je da je “u svim policijskim administracijama zamenik uvek zaobilazan, da nije prisustvovao sastancima najviših oficira iz administracije i da potčinjenima nije davao instrukcije i direktive.” Stepen marginalizacije je varirao – obično su hrvatski zamenici komandira u bošnjačkim opštinama bili manje marginalizovani nego Bošnjaci u hrvatskim opštinama. Ipak, u svim proveravanim policijskim stanicama, bilo bošnjačkim ili hrvatskim, primećeno je da “oficiri iz redova manjina (raspoređeni u stanicama) ne obavljaju svoj posao kako je to predviđeno... U nekim stanicama pod bošnjačkom kontrolom hrvatski zamenici ne provode na svom radnom mestu puno radno vreme, i izgleda kao da nemaju nameru da efikasno obavljaju svoju dužnost zamenika.” Policijski oficiri koji rade u istoj stanici prosleđuju svoja teobavanja, uključujući i ona za oružje, različitim resorima zvanično integrisanog Ministarstva unutrašnjih poslova, a personalna pitanja (rutinska administracija, disciplinske mere) na svakoj teritoriji rešavaju se kroz odvojene siste-

me, na osnovu nacionalne pripadnosti zaposlenih. Osim toga, veliki broj oficira iz redova manjina živeo je na “svojoj” teritoriji, a bio raspoređen na dužnost na suprotnoj strani: Muslimani u Stocu, Čapljini, Prozoru, Neumu i zapadnom Mostaru, a Hrvati u istočnom Mostaru, Jablanici i Konjicu. Kada je reč o zastupljenosti Srba, u Hercegovini-Neretvi je trebalo da bude 170 srpskih policajaca u trinaest stanica, ali sve do kraja 2000. bilo ih je svega petnaest.

Do 2000. godine međunarodna zajednica je uspeła da delimično stvori formalni okvir multietničke policije u Mostaru i njegovom kantonu, u odnosu 48:52 između Bošnjaka i Hrvata, koji je bio usaglašen sa predstavnicima te dve grupe. Bio je to vidan pomak u odnosu na rani posleratni period 1995–97, kada su sve policijske stanice bile jednonacionalne. Taj ograničeni napredak je ipak bio ugrožen krizom zbog hrvatskih nacionalnih prava tokom 2001. kada je 897 od 923 hrvatska službenika kantonalnog Ministarstva unutrašnjih poslova potpisalo deklaraciju solidarnosti sa Hrvatskim nacionalnim kongresom (HNS), predvođenim HDZ-om, suprotstavljajući se tako bosanskoj međunarodnoj upravi. Ministar unutrašnjih poslova, Dragan Mandić, bio je smenjen dekretom Visokog predstavnika. Po mnogo čemu nalik na skelet bez krvi i mesa, struktura multietničke policije uspostavljena od strane međunarodne zajednice nije imala supstancu, a njena forma je bila u raskoraku sa realnom situacijom na terenu.

Napori osoblja UN i OHR usmereni na stvaranje profesionalnog multinacionalnog pravno sistema u Mostaru i čitavom regionu bili su

komparativno uspješni. Do 2000. godine, nakon brojnih odlaganja i blokiranja s hrvatske strane, u centralnoj zoni Mostara počeo je da radi multinacionalni kantonalni sud sa uobičajeno podjeljenim pozicijama – predsjednik kantonalnog suda bio je Hrvat, funkcije javnih tužilaca bile su ravnomerno raspodjeljene između Hrvata i Bošnjaka, predsjednik kantonalnog apelacionog suda bio je Bošnjak, kantonalni javni pravobranilac je Hrvat, sa dvojicom Bošnjaka kao zamenicima, itd. U kantonalni pravni sistem bilo je uključeno i nekoliko Srba. Pored toga, sa radom je počelo i devet osnovnih (opštinskih) sudova, sa hrvatskim, bošnjačkim i srpskim sudijama i tužiocima, iako je, začudo, kantonalno Ministarstvo pravde, sa ministrom Bošnjakom i zamenikom Hrvatom, ostalo podeljeno, fizički i funkcionalno.

Krajem 2000. i početkom 2001. godine, taj kantonalni sud je, uz odobrenje Međunarodnog suda za ratne zločine počinjene u bivšoj Jugoslaviji iz Haga (ICTY), podigao devet optužnica protiv osoba nižeg ranga – tri Hrvata i šest Muslimana, bivših vojnika optuženih da su počinili ratne zločine u Mostaru i okolini – u dva odvojeno vođena procesa. Suđenje se ubrzo pretvorilo u farsu, a zatim u fijasko; ključni svedoci optužbe povukli su se bez objašnjenja, dok je jedan optuženi Hrvat morao da bude oslobođen zbog nedostatka dokaza, a jedan Musliman zbog zamene identiteta. Vremenom su se oba procesa završila oslobađanjem od optužbi. Novoformirani pravni sistem u duboko podeljenom gradu, iz duboko podeljenog regiona u okviru duboko podeljene zemlje, oči-

gledno nije bio pravo mesto za probni pokušaj izvođenja sudskih procesa za ratne zločine. Umesto da promovišu utvrđivanje istine i izmirenje, ta suđenja su razotkrila duboke razlike u percepciji onoga što se dešavalo u Mostaru za vreme rata i pitanja ko je za to odgovoran; opet tipično za Bosnu kao celinu. Jedan stanovnik zapadnog Mostara ljutito je izjavio da je “došlo krajnje vreme da se počne sa suđenjima zbog zločina počinjenih nad Hrvatima.” Jedna Muslimanka sa istočne obale se složila sa konceptom krivične odgovornosti, ali je izrazila frustraciju zbog toga što su kažnjeni samo “manji zločinci”. “Da li će iko iz redova vlasti ikada biti proglašen odgovornim zbog toga što smo mesecima bili bombardovani, ubijani, proganjani i izgladnjivani?”

RAZMERE PODELE: EKONOMIJA I INFRASTRUKTURA, OBRAZOVANJE, KULTURA I MEDIJI, SIMBOLIČNA PODELA

Mostarsku političku podelu prate i potcrtavaju duboki raskoli i antagonizmi i u drugim sferama. Jedina gradska profitabilna kompanija je fabrika aluminijuma, “Aluminij” Mostar, koja je pre rata zapošljavala 5.000 Mostaraca. Danas u njoj radi manje od četvrtine od tog broja, ali *Financial Times* ju je ipak opisao kao “efikasnu i profitabilnu, sa izvozom orijentisanim na neke od vodećih svetskih kompanija.”⁹ Arhitekta tog uspeha je tvrdokorni hrvatski političar Mijo Brajković, koji je kompaniju preuzeo za vreme rata, oživeo je obilnim infuzijama “privatnog” kapitala iz Hrvatske odmah nakon kraja sukoba,

103

9 "Survey of Bosnia & Hercegovina", *The Financial Times*, 14 December 1999, str. 36.

i pretvorio je u ekskluzivnu hrvatsku kompaniju sa partnerima u Hrvatskoj, Nemačkoj, Švajcarskoj i SAD-u. Po rečima muslimanskog lidera Oručevića, “Aluminij” je “glavno sredstvo za borbu protiv podele (Mostara i) Federacije.”¹⁰ “Aluminij” je sigurno bio jedan od ekonomskih stubova režima “Herceg-Bosne”, zajedno sa nekim sumnjivim firmama kao što je na primer kompanija Renner iz Stoca. “Aluminij” je 2001. pod sponzorstvom OHR, bio podvrgnut inspekciji ali njegova transformacija će, po svemu sudeći, značiti dugotrajno natezanje. Ostaci druge najveće mostarske predratne industrije, inženjerska kompanija “Soko”, koja je pored ostalog proizvodila vojne i civilne helikoptere, takođe se od kraja sukoba nalazi u rukama ekstremnih Hrvata. Jedino značajno preduzeće u istočnom Mostaru je državna fabrika duvana, “Fabrika duhana Mostar”, koja proizvodi jeftine domaće cigarete. Nezaposlenost ubrzano raste u oba dela grada, kao i u celoj Bosni, zajedno sa pratećim društvenim bolestima kao što su upotreba droga i sitni kriminal.

U dolini Neretve, nadomak Mostara, nalaze se tri hidroelektrane: HE Salakovac, HE Grabovica i HE Mostar. Prema Privremenom statutu grada Mostara, te elektrane spadaju u nadležnost zajedničke gradske administracije. Međutim, elektranama Salakovac i Grabovica, koje se nalaze na muslimanskoj teritoriji, upravljala je Elektroprivreda BiH sa sedištem u Sarajevu, snabdevujući strujom istočni Mostar, dok je HE Mostar bila vlasništvo Elektroprivrede HZHB (Hrvatske zajednice Herceg-Bosne) i snabdevala strujom zapadni Mostar. U maju 2000. po-

zajmica Svetske banke od 12 miliona dolara namenjena izgradnji modernog sistema za vodovod i kanalizaciju, bila je obezbeđena u poslednji čas, i to uprkos velikom otporu kompanije za vodosnabdevanje Vodovod, koja je pokušavala da sačuva svoje interese u zapadnom Mostaru. Napravljen je nategnut kompromis, po kojem bi vodovod i kanalizacija ubuduće trebalo da imaju zajedničku upravu pod nadzorom gradskih vlasti, ali uz zadržavanje “dva ogranka”.

Mostarski obrazovni sistem je podeljen po nacionalnoj pripadnosti. Postojanje tri različita školska programa u BiH, u tri različita i visokopolitizovana obrazovna sistema, bilo je najveći izazov za međunarodnu zajednicu. S obzirom na realnost posleratnog konteksta, obnavljanje jedinstvenog školstva i identičnih školskih programa praktično je nemoguće. S druge strane, od suštinskog je značaja pronaći kompromis između ta tri sistema, ukoliko je cilj potiskivanje najretrogradnijih separatističkih i segregacionističkih snaga. OHR je u maju 2000. godine inicirao usvajanje “Sporazuma o obrazovanju”, koji su potpisali ministar i zamjenik ministra obrazovanja FBiH (Bošnjak, odnosno Hrvat), kao i ministar obrazovanja RS. U tom Sporazumu piše:

Dok svaki ustavni narod BiH ima pravo da sačuva i razvija svoje kulturno i jezičko nasleđe, svi školski programi i relevantni udžbenici treba istovremeno da sadrže zajedničke i srodne elemente koji podstiču međukulturno razumevanje i komunikaciju. Treba preduzeti mere da se u celoj zemlji

¹⁰ Ibid.

uči i ćirilčno i latinično pismo, da se uči zajedničko knjiŹevno i kulturno nasleđe sve tri zajednice i da se drŹe predavanja o svim glavnim veroispovestima u BiH.

Vremenom je ostvaren izvestan napredak tako Źto su iz tri kompleta udŹbenika izbaćeni “uvredljivi sadrŹaji” i pripremljeni odgovarajući “dodaci” za udŹbenike Źtampane u Beogradu i Zagrebu. Ali, u julu 2000. OHR je konstatovao izostanak napretka po drugom pitanju, ućenju ćirilćnog i latinićnog pisma u svim Źkolama i u uvodēnju gradiva o “zajednićkim i srodnim” elementima u oblasti jezika, knjiŹevnosti, kulture i religije.

Mostar je bio poznat po svojoj intelektualnoj i obrazovnoj tradiciji. Elitna srednja Źkola, gimnazija, smeŹtena u centru grada, u prelepom zdanju iz Austrougarskog perioda bila je poznata u celoj Bosni i van nje po tome Źto je obrazovala generacije najvećih i najblistavijih mostarskih intelektualaca. U periodu 1993–94, ta zgrada, u blizini gradskog Bulevara, naŹla se na liniji fronta koja je delila grad, i bila je teŹko oŹtećena. Godinama je stajala poruŹena i nekorisćena. Godine 1999. tvrdokorni deo HDZ-a iz opŹtine Mostar-jugozapad jednostrano je zapoćeo njeno obnavljanje i 2000. godine u obnovljenom delu, pod imenom “OpŹta gimnazija fra. Dominik Mandić”, nastavu su poćela da pohaćaju deca iz zapadanog dela grada. U junu 2000. regionalna kancelarija OHR je u vezi s

tim reagovala na prigovore Muslimana – zgrada se nalazila u delu grada koji je bio ozaćen kao “centralna zona” – tako Źto je posredovala u postizanju sporazuma dve strane o “budućem zajednićkom koriŹćenju” ovog prostora. U skladu sa tim sporazumom: “Opća gimnazija fra. Dominik Mandić” će stvoriti uslove da “Opća gimnazija Aleksa Źantić” (muslimanska) bude smeŹtena u istoj zgradi. Kada njena obnova bude zavrŹena, najverovatnije iz fondova koje će obezbediti zemlje ćlanice OPEC-a, Źkola će biti koriŹćena (na taj naćin).¹¹ Tako je, iako pod istim krovom, u velikoj meri zasebno postojanje pruŹilo osnov za kompromis, uz pomoć mećunarodne zajednice koja je naglaŹavala vrednost uzajamne tolerancije i znaćaj sve veće interakcije i saradnje izmeću zajednica. Pitanje strukturiranja obrazovnog sistema je razjasnilo dileme mećunarodnih ćinilaca oko rekonstrukcije podeljenog bosanskog druŹtva. Mostar ima i dva univerziteta – hrvatsko SveućiliŹte u Mostaru i muslimanski Univerzitet DŹemal Bijedić (predratni Univerzitet, nazvan po jednom od nekaćasnijih vodećih komunistićkih lidera iz Mostara). Nakon posete Mostaru u oktobru 2000. godine visoki predstavnik Petrić je naglasio... “da resurse za visoko obrazovanje u Mostaru treba popuniti” i “izrazio nadu da će saradnja izmeću postojećih univerziteta postati pravilo.”¹² To je bio dobar izbor reći, koji je izraŹavao najprikladniji pristup sloŹenom problemu posleratne Bosne. Sistematsko ohrabrirvanje saradnje

11 “Gimnazija Mostar, Central Zone: Terms of Agreement”, 28 jun 2000 (dostavljeno autoru od strane OHR-jug, Mostar).

12 “OHR clarifies statement on Mostar's universities”, saopŹtenje za Źtampu OHR, Sarajevo, 23. oktobar 2000.

preko linija podele, a ne “integracija”, najbolji je način za unapređenje tog razbijenog društva i najefikasnija strategija koju bi međunarodna intervencija trebalo da sledi.

Kulturni život Mostara takođe je izrazito podvojen. Postoje dve grupe pozorišta, lutkarskih pozorišta i kulturnih centara; čak se i modne revije i izbori lepotica organizuju odvojeno, u hrvatskom hotelu “Ero” i bošnjačkom hotelu “Bristol”. Tokom 2000. novi zamenik gradonačelnika Mostara, hrvatski liberal Neven Tomić (isključen iz HDZ-a godinu dana kasnije) prekoračio je psihološku barijeru kada je zajedno sa svojom suprugom počeo da posećuje koncerte u Muzičkom centru Pavaroti, koji se nalazi u srcu istočnog dela grada. Ali, u avgustu 2000. mostarski nastup popularnog bosanskog pevača Dina Merlina – Muslimana iz sarajevske opštine Stari grad, poznatog po učešću u kampanjama SDA – koji je trebalo da se održi na stadionu u Bijelom Brijegu, na zapadnom obo-

106

dudario sa vrhuncem kampanje HDZ-a za “hrvatsku samoupravu”) konstatovala da se “u Mostaru vodi pravi medijski rat između istočne i zapadne strane... Svaka strana tvrdi da je ono što druga strana radi loše”.¹³ Grupe za razvoj civilnog društva rade na afirmaciji pravila za prevazilaženje razdvojenosti zajednica – jedna takva grupa, Udruženje građana za zaštitu ljudskih prava, ima sedište u centralnoj zoni – ali, one su još uvek izolovane i marginalizovane.

Možda su najupečatljiviji aspekti podele Mostara vizuelni simboli koji se koriste za označavanje zona i granica teritorija u kojima dominira i koje kontroliše neka zajednica. Periferija “muslimanske” teritorije na zapadnoj obali, odmah uz istočnu ivicu Bulevara, označena je dugim nizom vitkih minareta podignutih nakon rata. Odmah preko Bulevara i nekadašnje linije fronta, početak hrvatske teritorije označava ogromna katolička katedrala, takođe nedavno podignuta, čiji se toranj uzdiže visoko u nebo. Koncept zajedničkog međukomunalnog prostora, koji je u Bosni tokom decenija, ako ne i vekova, bio ključ koegzistencije, potisnut je raspadom Jugoslavije, slabljenjem jugoslovenske ideje i destrukcijom koju je doneo rat u Bosni. U junu 2000 godine. HDZ i HVO su dolili još ulja na vatru podigavši, uz veliku pompu, ogroman krst – simbol hrišćanstva i katolicizma – na vrh planine Hum, čiji se krševi uzdižu nad Mostarom. Taj krst se vidi iz skoro svih delova grada i služi kao svakodnevni podsetnik na pogubnost politike koja je obogaljila taj nekada lepi grad na obalama Neretve.

¹³Helsinški komitet za ljudska prava u BiH, *Analysis of the State of Human Rights in Bosnia & Hercegovina, January-June 2001*, Sarajevo: Helsinki Committee for Human Rights in BiH, juli 2001, str. 15.

ZAKLJUČAK: LEKCIJA IZ MOSTARA

Promena režima u Hrvatskoj početkom 2000. godine, nakon smrti Franje Tuđmana, probudila je u nekim međunarodnim krugovima očekivanja da će doći do brzog napretka u reintegraciji Mostara. Čak je bilo i nekih optimističkih znakova. U maju 2000. kantonalni parlament Hercegovine-Neretve usvojio je, nakon skoro dve godine blokade od strane HDZ-a, dva zakona o lokalnoj samoupravi i distribuciji javnih prihoda u Mostaru, po kojima je zajednička gradska vlada, do tada bez finansijske podloge, imala pravo na 30% svih prihoda ostvarenih u šest opština. Otprilike u isto vreme, liberal Tomić, uz otvorenu podršku šefa HDZ-BiH Ante Jelavića, stupio je na dužnost zamenika gradonačelnika grada. Iz Hrvatske su kroz Hercegovinu počeli da duvaju drugačiji vetrovi, uključujući smanjivanje finansijske pomoći Zagreba raznim paralelnim strukturama HDZ-BiH, kao što je HVO, i patronažnim mehanizmima kao što su penzioni fondovi za ratne invalide i starije osobe. U junu 2000. godine međunarodni predstavnici su najavili uvođenje autobuske službe koja će povezivati zapadnu i istočnu obalu. U julu iste godine, Mostar je posetio i hrvatski premijer Ivica Račan. Prošetao je Starim gradom, obećao pomoć hrvatske Vlade u obnovi Starog mosta i prisustvovao večeri čiji su domaćini bili Oručević i Tomić, zajedno sa liderima Srpskog građanskog veća i pravoslavnim prelatom koji se vratio u grad. Ipak, jasna indikacija komplikovanih odnosa moći u Mostaru bili su i Račanova poseta fabrici "Aluminij" i njegov sastanak sa Brajkovićem.

Početni talas optimizma bio je potisnut razvojem događaja krajem 2000. i početkom

2001. godine. U aprilu 2000. HDZ-BiH je organizovala sopstvene lokalne izbore, osvojivši potpunu kontrolu nad 27 hrvatskih opština u BiH, iako se pokazalo da je odziv glasača u tradicionalnim uporištima bio nizak. Između tih i opštih izbora na nivou države, entiteta i kantona, održanih u novembru, partija je izgledala donekle uzdrmana raspravama oko različitih perspektiva i pitanja koji politički stav treba zauzeti u posttuđmanovskoj eri: neizmenjenu tvrdnu liniju (većinski stav u Hercegovini); uravnoteženi, pragmatični pristup u odnosu na bosansku državu i međunarodnu zajednicu (koji je zagovarao Jelavić na šestom partijskom kongresu održanom u Sarajevu u julu); ili istinski liberalnu poziciju (stav partijske manjine, kojoj su pripadali Tomić i Jadranko Prlić, koji više nisu u HDZ-u). Do jeseni je ta dilema izgledala rešena, čemu je doprinela konfrontacija sa OSCE zbog promene izbornih pravila, koja su sada umanjivala šanse HDZ-a za osvajanje mesta u gornjem domu federalnog Parlamenta. Izgledalo je da je nestanak zaštitničkog režima u Hrvatskoj pojačao osećanje nesigurnosti kod Hrvata u BiH, i ohrabrio HDZ-BiH da, makar kratkoročno, zauzme mnogo radikalniji stav. Na izbore u novembru HDZ je izašla sa parolom "samoodređenje ili nestanak" (za hrvatski narod u BiH) i započela kampanju koja je ostala upamćena po žestokoj antimuslimanskoj retorici u televizijskim spotovima. U osnovi, strategija partije je bila da se iskoristi masovno nezadovoljstvo Hrvata iznuđenom kohabitacijom sa Muslimanima u okviru Muslimansko-hrvatske Federacije, nastale u Americi 1994. Uprkos podeli vlasti i federalnoj strukturi izgrađenoj na principu ravnopravno-

sti, većina Hrvata, kojih ima četiri puta manje nego Muslimana, i dalje sebe vidi kao podređenog partnera u neželjenom braku pomućenom uzajamnim nepoverenjem. HDZ-BiH je na izborima dobila 80% glasova Hrvata; mali saveznici HDZ-a, mobilisani u novoformiranu HNS, osvojili su još 13% glasova. Na paralelnom referendumu, u organizaciji HNS, o "punoj kulturnoj i političkoj ravnopravnosti" za Hrvate iz BiH – koji je međunarodna zajednica proglasila nelegalnim – učestvovalo je 71% registrovanih hrvatskih glasača, od kojih je 99% podržalo liniju HDZ/HNS.

Sukob između HDZ-a i međunarodnih supervizora za Bosnu počeo je da se razbuktava krajem 1999. i početkom 2000. godine kada su međunarodne mirovne snage zaposele zgradu hrvatske kontraobaveštajne službe, a onda zatvorile i ekstremnu hrvatsku gradsku TV-stanicu. U prvoj polovini 2001. došlo je do otvorenog sukoba. Epicentar pobune bio je zapadni Mostar, išaran grafitima kojima se SFOR proglašavao za okupacionu silu a Hrvati pozivali na otpor. Vrhuncem krize smatraju se pobuna u zapadnom Mostaru kada je SFOR zauzeo prostorije Hercegovačke banke, privremena evakuacija civilnog osoblja međunarodne misije iz njihove baze u hrvatskom hotelu Ero (u kojem je prvi administrator EUAM-a Hans Košnik za dlaku izbegao napad antitenkovskom raketom u septembru 1994, a zatim zamalo bio linčovan u februaru 1996) i privremeno istupanje iz Federalne armije skoro 8.000 hrvatskih oficira i vojnika stacioniranih u Hercegovini, centralnoj Bosni i severnoj Bosni (Posavini), u znak solidarnosti sa deklaracijom HNS i hrvatskom policijom u mostarskom kantonu. Početkom

2002. kriza je bila okoćana, ali njeni uzroci nisu bili uklonjeni.

Zbivanja iz 2000. i 2001. pokazuju svu netačnost tvrdnje da su bosanski problemi isključivo, ili u najvećoj meri, posledica pogubnog mešanja Srbije i Crne Gore i Hrvatske. Tačno je da je većina ekstremističkih elementa i programa Hrvata iz BiH bila politički, vojno i finansijski podržavana tokom 90-ih zahvaljujući disproporcionalnom prisustvu hercegovačkih Hrvata u srcu Tuđmanovog režima u Zagrebu. Ipak, duboko poremećeni odnosi između naroda BiH i njihove suprotstavljene aspiracije imali su i unutrašnje pokretače sukoba iz protekle decenije. Lojalnost bosanskoj državi Srba i Hrvata iz BiH bila je slaba; najzad, srpski i hrvatski građani BiH imali su osnovno, normalno demokratsko pravo da uspostave i održavaju veze sa drugim dvema državama-naslednicama Jugoslavije u kojima živi većina njihovih sunarodnika. To je razlog zašto Dejtonski sporazum predviđa postojanje konsocijalnih struktura (unutar Muslimansko-hrvatske Federacije i na nivou državnih institucija) i konfederalnih struktura (između Federacije i RS i između dva entiteta i Hrvatske, odnosno Srbije i Crne Gore). Naglasak na pravima i autonomiji zajednica je, ironično, bio datost novije Jugoslavije i Bosne, ali to je umnogome nužno, možda čak i neizbežno. U svakom slučaju, taj pristup je daleko poželjniji od alternativa kao što su nepopularna "integracija" (koja bi, u krajnjoj liniji, dovela do još većih podela) ili *de jure* podela. Slučaj Mostara ukazuje na ograničenja međunarodno sponzorisanе izgradnje države u posleratnoj Bosni i na to da su izgledi za "integraciju" u najboljem slučaju vrlo slabi. Ali, među-

narodna intervencija je tokom vremena ublažila tvrdu liniju podele koja je išla centrom Mostara i duž cele BiH. Čak i beskompromisniji bosanski Hrvati svesni su da projekat Velike Hrvatske, kako ga je zamišljao trijumvirat Tuđman-Šušak-Boban, nije uspeo. U odsustvu snažne političke, finansijske i vojne pomoći iz Hrvatske, “preduslovi za Herceg-Bosnu više ne postoje”.¹⁴

Mostar tako ostaje podeljeni grad, ali njegova tranzicija – koja je po definiciji dinamičan proces – ka postkonfliktnoj i postjugoslovenskoj budućnosti i dalje traje. Kada je 1994. godine misija međunarodne zajednice stigla u Mostar, mirovne trupe su podigle pontonski most preko klanca Neretve na mestu na kojem se punih 427 godina, sve do 9. novembra 1993. nalazio Stari most. Krajem 1999. pešački most je odnela iznenadna poplava, možda zbog osetljivosti mosta, koji je međunarodna zajednica godinama pokušavala da podigne preko Neretve. Do kraja 2000. privremeni most su rekonstruisale mirovne jedinice iz Mađarske. Projekat Svetske banke i UNESCO-a za obnovu pravog mosta napreduje, uz finansijsku podršku vlada Italije, Holandije i Turske. Iza projekta stoji Hrvatska banka, mostarska banka povezana s nekim umerenijim ličnostima iz HDZ-BiH. Mnogi originalni blokovi vapnenca izvučeni su, uz velike napore, iz korita Neretve, a ostali će doći iz kamenoloma iz okoline Mostara, koji je godine 1566. snabdevao sirovim materijalom Mimara Hajrudina, ovlašćenog arhitektu otomanskog sultana Sulejmana. Rekonstrukcija je zvanično počela 7. juna 2000. svečanom ceremonijom održanom na gradilištu u Starom gradu. Planirano je da radovi budu završeni do 2003–2004. godine. Emir Balić, stanovnik Starog grada, šezdesetsedmogodišnjak koji drži apsolutni rekord u broju skokova sa Starog mosta – preko hiljadu (a reč je o godišnjem takmičenju u skakanju sa Starog mosta, koje se održavalo svakog avgusta i decenijama bilo glavni događaj u mostarskom kalendaru) – tada je izjavio: “Moja najveća želja je da, ako mi to zdravlje dozvoli, skočim sa Starog mosta.”¹⁵

109

Izvornik: Sumantra Bose, “Mostar: International Intervention in Divided Bosnian Town, 1994–2001”, u: Peter Siani-Davies (ur.), *International Interventions in the Balkans Since 1995.*, Routledge, London, 2003.

14 European Stability Initiative, *Reshaping International Priorities in Bosnia, Part III: The End of the Nationalist Regimes and the Future of the Bosnian State*, Sarajevo, 22 March 2001, str. 10. Na <<http://www.esiweb.org/>> (izdanje od 27. avgusta 2002).

15 “Reconstruction of Bosnia's Famous Bridge Begins”, *Reuters*, 8 June 2001.